

Анотація

Бабанова Юлія, Голубєва Галина, Спасенников Валерій. Духовність як основа політичної соціалізації молоді, інноваційного розвитку і підвищення якості життя російського суспільства.

Показано, що духовність і моральність є базовими категоріями такої міждисциплінарної галузі наукового знання, як економічна психологія. Розглянуті духовно-моральні, релігійні і культурні цінності, пов'язані з ідеями православного християнства і економічної психології. Зроблені висновки про необхідність врахування таких принципів у дослідженні духовності й моральності, як принцип культурно-історичної обумовленості, принцип комплексності й міждисциплінарності, принцип єдності теорії, експерименту і практики.

Ключові слова: духовність, моральність, економічна соціалізація, духовно-моральне виховання, економічна психологія.

Summary

Babanova Yulia, Golubeva Galina, Spasennykov Valeryi. Spirituality as a basis for political socialization of young, innovative development and quality of life of Russian society.

It is shown that spirituality and morality are basic categories of such scientific interdisciplinary as economic psychology. Spiritual and moral, religious and cultural values associated with the ideas of orthodox Christianity and economic psychology are considered in the paper. Conclusions are made about the need to consider the following principles in the study of spirituality and morality, as the principle of cultural and historical implications, the principle of complexity and interdisciplinarity, the principle of unity of theory, experiment and practice.

Keywords: spirituality, morality, economic socialization, spiritual moral education, vospytanye, economic psychology.

УДК 808.5:1(38)

Алла ВАСЮРІНА

МИСТЕЦТВО КРАСНОМОВСТВА В ПРАЦЯХ ПЛАТОНА І АРИСТОТЕЛЯ

В статті простежується еволюція поглядів грецьких мислителів від Платона до Арістотеля на місце і призначення риторики. Аналіз головних положень риторики видатних давньогрецьких філософів розкриває нові перспективи для переосмислення і подальшого вивчення класичних теорій.

Ключові слова: риторика, оратор, мислення, слухач, судові промови, переконання, софістика.

Постановка проблеми. Останніми роками у багатьох країнах спалахує великий інтерес до риторики. Інколи таку увагу до неї в II половині

XX століття називають риторичним Ренесансом. Україна не є винятком в процесі відродження ораторського мистецтва. Проте на шляху становлення української риторики існують певні перепони, серед яких можна назвати і період риторичного забуття, що припадає на радянські часи. Тому відновлення риторичного життя, його подальший розвиток неможливий без повернення до історичного коріння, до вивчення риторичних здобутків минулого, опанування праць класиків. Постаті Платона і Арістотеля в історії риторики є найавторитетнішими, хоча певні розбіжності в їх поглядах щодо тлумачення можливостей і призначення риторики є безперечними і тому цікавими.

Аналіз актуальних досліджень. Сучасні науковці постійно звертаються до творчої спадщини Платона, Арістотеля та інших античних мислителів. Діалоги Платона розглядаються в софістичному контексті, з позицій аналізу особливостей композиції, засобів виразності, риторичних прийомів (К. Муратова, В. В. Прокопенко, Л. С. Камнева). Важливими залишаються питання співвідношення етики і риторики (А. П. Огурцов). Особливої актуальності набувають в останній час дослідження топіки як методу неформальної аргументації, представленого ще Арістотелем (О. В. Боровкова, С. В. Начерна, Теодор Вевер, О. М. Рудь, Ю. В. Шуйська, Л. В. Ассуірова, А. А. Булгакова). Цікавою для дослідників залишається проблема агоністичності в контексті античної і сучасної культури (О. Лосєв, С. Поварнін, І. Пантелеєва). І все ж в інформаційну добу праці, в яких висвітлюються різні аспекти риторичних вчень, потребують нового прочитання.

Мета статті полягає в тому, щоб через порівняння поглядів Платона і Арістотеля на сутність і призначення риторики з'ясувати її потенційний заряд, комунікативні можливості.

Виклад основного матеріалу. Риторика є однією з найдавніших наук, виникнення якої припадає на добу Античності. Вона була засобом захисту і звинувачення на судовому процесі. Засвоєння риторики вважалось необхідною підготовкою в давній Елладі та Римі. При цьому найвидатніші теоретики риторики були в Греції, а практики – в Римі. Громадяни Давньої Греції могли самі себе захищати в суді, а щоб захист вийшов вдалим, вони зверталися до фахівців, чийм ремеслом було складання промов. Немаловажне значення грало вміння виголошувати промови і в різноманітних заходах, що мали релігійний характер. Важливу роль у розвитку античної риторики зіграли класики античної філософії – Сократ, Платон і Арістотель.

В діалогах Платона “Протагор” і “Горгій” опонентом відомих софістів, іменами яких названі його праці, стає Сократ (котрий не залишив власних творів). Серед багатьох питань, навколо яких розгортається полеміка, зупинимося на красномовстві. Протагор (Prot. 318a, 319a)

обіцяє своїм учням, що завдяки риториці вони стануть сильнішими за інших як у вчинках, так і в державних промовах [5]. Горгій казав (Gorg. 459c), що тим, хто опанує науку риторики, можна сподіватися не лише на свободу, але й на “владу над іншими людьми, кожному в своєму місті” [3]. Проте, виправдовуючись, Платон (Gorg. 457b–c) пояснює: “Якщо ж хто-небудь, коли стане оратором, потім буде зловживати своїм мистецтвом і своєю силою, то не вчителя потрібно переслідувати своєю ненавистю і виганяти з міста: адже він передав своє вміння іншому для справедливого користування, а той використав його зі зворотним умислом. Отже, і ненависті, і вигнання, і страти по справедливості заслуговує зловмисник, а не його вчитель” [3].

Цей уривок із платонівського діалогу може бути свідченням того, що в суспільстві існували певні суперечки навколо питання відповідальності тих, хто використовує риторичну майстерність з метою схилення думки громади на свою користь, навіть якщо це йде всупереч правді, справедливості. Сократ відповідає софістам, він визначає їх риторичну майстерність як науку не на користь, а на шкоду, вважає мистецтво красномовства владою невігласа над невігласом. Сократ так говорить (Gorg. 463d–465d) про красномовство: “Мистецтвом я його не визнаю, це лише вправність, бо, пропонуючи свої поради, воно не в силах визначити природу того, що саме ж пропонує, отже, і не може назвати причини своїх дій. Проте недолугу справу я не можу назвати мистецтвом” [3]. Сократ сумно зазначає (Gorg. 502e–503c), що сучасні йому оратори “женуться за благоволінням співгромадян і заради власної користі нехтують [користю] загальною, спілкуючись із народом, як із дитиною – тільки б йому догодити” [3]. Справжнім красномовством Сократ вважає (Gorg. 503a–b) лише те мистецтво, яке піклується про душу співгромадян, стає захистом найкращого, подобається чи не подобається це слухачам: “Промови гідної людини завжди спрямовані до вищого блага” [3]. Але, на думку Сократа, ніхто з афінських ораторів не володів таким красномовством.

Майстерність відстоювати власну позицію в суперечці, в зіткненні протилежних поглядів прийнято було називати еристикою (грец. ερισσα – “сперечатися”, “змагатися”). Еристика сприймалася не лише як мистецтво суперечки, а перш за все як сфера застосування софістичних риторичних прийомів заради перемоги в будь-якій дискусії, полеміці, спорі. Залишити за собою остаточне судження було метою еристики. Заперечувати іншу точку зору лише тому, що вона інша – принцип еристичного змагання. Арістотель вважав еристику мистецтвом спору нечесними засобами. Еристична аргументація спрямована на перемогу, навіть якщо вона суперечить істині, головне – переконати інших у власній позиції. Це відрізняє еристику від софістики, яку частіше

розуміють як вправність оперування логічними помилками, підмінами, хитрощами.

Сократ розробляє свій метод ведення суперечки. Основою сократівської еристики вважають іронію і маєвтику. Сократівська іронія могла викликати роздратування, оскільки в ній містилися приховані насмішки над самовпевненістю, зверхністю тих співрозмовників, хто вважав себе знаним розумником. Повивальне мистецтво, як метафорично визначав Сократ сутність свого діалогічного методу маєвтики, було мистецтвом подолання суперечностей в процесі “народження знання”. Розмірковуючи про виховання юнацтва, Сократ зазначав (Teaet. 150d), що “від мене вони нічому не можуть навчитися, просто самі в собі вони відкривають багато прекрасного, якщо, звичайно, мали, і народжують його на світ” [7]. І додавав (Teaet. 150b–c): “Саме ж велике в нашому мистецтві – те, що ми можемо у різний спосіб допитуватися, чи народжує думка юнака хибний привід або ж істинний і повноцінний плід” [7].

У методиці сократівської маєвтики виділяють два напрями. В першому руйнується сумнівна, обмежена позиція опонента шляхом виділення в його міркуваннях усього суперечливого, нелогічного, хибного. За допомогою гнучких питань позиція співрозмовника піддається сумніву, підводиться до логічного кута. В другому думка опонента спрямовується на більш глибоке розуміння предмета обговорення. Арістотель вважав саме Зенона Елейського автором методу спростування суджень супротивника шляхом виявлення в них суперечностей. Згодом зенонівський метод стали називати методом “зведення до безглуздя”. Про другий напрям Арістотель писав: “...Дві речі можна по справедливості приписувати Сократу – докази через наведення і загальні визначення: і те, і друге стосується початку знання” [2, с. 327–328]. Сократ так формулював питання, що відповідь, яку можна було отримати, була передбачувана і однозначна, хоча сам філософ наполягав на тому, що не знає відповідь і шукає її разом з усіма. Сократу його супротивники закидали марнослів’я і дріб’язковість суджень. Гра слів, несподівані аналогії з повсякденністю в аргументації Сократа (Gorg. 489b, 491a) змушували опонентів безпорадно дорікати на кшталт “без передиху ти торочиш про кухарів, лікарів, черевичників, сукновалів – ніби про них ідеться в нашій бесіді” [3].

Деякі учні Сократа, які не сприймали афінської демократії, ще за життя свого вчителя залишили Афіни. Частина інших послідовників Сократа пішла з Афін після його смерті. На початку IV ст. до н.е. окремі учні Сократа заснували власні філософські школи, які отримали назву сократівських, або сократичних. Серед них найбільш відомі: мегарська школа, елідо-еретрійська школа, школа кіренаїків, а також

школа кініків. Перші три отримали свою назву за містом, де мешкали засновники шкіл, остання – за прізвиськом “пес”, яке отримав її представник Діоген із Сінопа (412/404–323). Кожна з цих шкіл по-своєму розглядала поставлені Сократом питання про можливість пізнання, про предмет загальних понять, про мету практичної діяльності, про вище благо, і, звичайно ж, про риторику. Школи часто виступали одна проти одної і проти інших учнів Сократа (наприклад, Платона і Ксенофонта). Досить великі були філософські відмінності – у той час, як мегарська й елідо-еретрійська школи тяжіли до ідеалізму, у кініків домінувала матеріалістична орієнтація, а кіренаїки проводили фактично атеїстичну лінію.

Надалі головним критиком софістів став кращий учень Сократа Платон (Арістокл). Аналізуючи текст однієї з промов відомого оратора Лісія, Платон прискіпливо розглядає загальні місця, композицію, які написані відповідно до прийнятих у софістичній риторичній практиці правил. Він протиставляє змістовній хаотичності цієї промови (бо саме так її подає) бездоганну логіку промов Сократа (Phaedr. 264c): “Кожна промова повинна бути складена немов жива істота, у неї має бути тіло з головою і ногами, причому тулуб і кінцівки повинні підходити одне до одного і відповідати цілому” [8]. Платон вимагає від кожного, хто прагне займатися риторикою, глибокого вивчення предмету мовлення, конкретного знання. Тому найбільшій критиці зазнає риторичний принцип правдоподібності. Він іронічно звертається до Тісія і Лісія (Phaedr. 267a–b) зі словами, що їм мабуть примарилось, що “замість істини потрібно більше шанувати правдоподібне, силою слова вони змушують маленьке здаватися великим, а велике маленьким, нове уявляти давнім, а давнє – новим, з будь-якого приводу у них наготові то стислі, то безмежні розлогі промови” [8]. Платон вимагав (Phaedr. 263b–c) від промовця певного знання предмета промови, а саме: розуміння його роду і виду в контексті цілого і частки, причинно-наслідкових зв’язків, з’ясування властивостей, особливостей існування: “Той, хто має намір займатися ораторським мистецтвом, повинен насамперед визнати свій шлях на ньому і вловити, в чому ознака кожного його різновиду – і в тій, де більшість неминуче блукає, і в тій, де цього немає... Потім... відчути, до якого роду відноситься те, про що він збирається говорити” [8].

Для Платона в риторичній практиці важливим стає слухач. Він переконує (Phaedr. 273e), що кожен оратор повинен розумітися в різних типах людської душі. “Хто не зважить на характери своїх майбутніх слухачів, хто не зможе розрізнити існуючі за видами і охопити однією ідеєю все одиничне, той ніколи не опанує мистецтво красномовства...”, – зазначає платонівський Сократ [8]. Як наголошують дослідники Античності, суттєва різниця в ставленні до слухача між софістами і Платоном

полягала в тому, що софіст намагався керувати реакцією слухача на свій розсуд, а Платон пропонував вивчати і систематизувати саме цю реакцію, розуміти її як щось причинно-обумовлене, з чим оратор має рахуватися. “Якщо софіст заявляв, що мова не може бути абсолютно істинною і точною, і вмів вправно говорити про одне й теж прямо протилежні речі, то Платон знайшов критерій правильності висловлювань у логічному перебігу міркувань про предмет, у такому способі зображення речі, який не може змінюватися за примхою автора” [10, с. 60].

Внесок Платона в подальший розвиток риторики має велике значення. Як послідовник Сократа в критиці софістів, він суттєво вплинув на подальший розвиток риторики. Образ Сократа в діалогах Платона об’єднує постаті як Сократа, так і Платона. Часто в судженнях Сократа можна знайти власні думки Платона. Навряд чи хто з фахівців зможе остаточно відокремити власне платонівське від сократівського в чисельних філософських діалогах. Чим пізніше створюються діалоги, в яких одним із співрозмовників є Сократ, тим більше в його словах платонівських ідей. Інколи Платон вкладає у вуста окремих героїв своїх діалогів власне ставлення до вчителя, до його філософії і ораторської майстерності. Так, у діалозі “Бенкет” (*Simpos.* 215e–216c) навіть у мовленні суперечливого, ще й захмелілого Алквіада чуємо відгомін платонівського захоплення Сократом: “Коли я слухаю його, серце моє б’ється набагато сильніше, ніж у біснуватих корибантів, а з очей моїх від його промов ллються сльози; те ж саме, як я бачу, відбувається і з багатьма іншими. Слухаючи Перікла та інших чудових ораторів, я вважав, що вони добре говорять, та нічого такого не відчував, душа моя не приходила до сум’яття, обурюючись на рабське моє життя. А цей Марсій приводив мене часто у такий стан, що мені здавалось – не можна більше жити так, як я живу...” [4].

Платон прагне до створення “шляхетної софістики” – такого виду риторики, який спирається на ідеї Сократа і власні моральні погляди. Про неї розмірковує Чужинець у його діалозі “Софіст” (*Soph.* 231a–b): “То ж нехай частиною мистецтва розрізняти буде мистецтво очищати, від мистецтва очищати нехай буде відокремлена частина, що стосується душі, від цієї частини – мистецтво навчати, від мистецтва навчати – мистецтво виховувати, а викриття пустої марномудрості, що є частиною мистецтва виховання, нехай називається зараз у нашому міркуванні шляхетною софістикою” [6]. Шляхетна софістика має принципово відрізнятися від софістики, яку Платон визначає, як мистецтво, “що творить примари”. Софіст є творцем таких примар. Він свідомий лицемір (*Soph.* 268a–c), який навмисно скривлює мудрість і заплутує свого співрозмовника у вправних протиріччях [6]. Він (*Soph.* 268b, 241b) усіх, хто “здатний лицемірити прилюдно в довгих промовах, які

виголошуються перед натовпом”, і тих, “хто в приватній бесіді за допомогою коротких висловлювань змушує співрозмовника суперечити самому собі”, називає софістами і відносить їх до “мистецтва обманщиків і шарлатанів” [6]. Можливо через це в ідеальній “Державі” Платона немає місця риторам. Вони не лише погані вчителі і вихователі, як у Сократа, а й вороги держави, які ведуть її до загибелі. Він заперечував соціальний устрій, у якому все залежало від рішення тих, хто потрапив під вплив хитрих лестощів вправних ораторів і софістів. Платон переконаний, що ораторське мистецтво не здатне керувати державою на її користь, не можна віддавати владу в руки красномовства.

Певний підсумок розвитку риторики підводить Арістотель. Його праці “Про поетичне мистецтво” (Поетика), “Риторика”, “Топіка” є, на думку О.Ф. Лосєва, філософським дослідженням проблеми прекрасного і принципів досягнення його в мистецтві слова, причому це мистецтво, у філософському розуміння, – не самоціль, а засіб пізнання [9, с. 42]. На відміну від праць софістів, де переважно містилися зразки для заучування (як приклад, техне Корака і Тісія), і викладалися загальні принципи використання різних мовних засобів, Арістотель створює теоретичне вчення про основи досконалості і краси мистецтва слова. Ісократ складає свої промови, наприклад, “Бусіріс”, “Похвала Єлені”, як своєрідні риторичні вправи на міфологічні теми. Так, промова “Бусіріс” спрямована проти такого собі Полікрата, який у свій час написав звинувачувальну промову проти Сократа, але не раніше, ніж через п’ять років після страти філософа як зразок складання промови на задану тему. Ісократ нібито по-дружньому звертається до Полікрата, виправляючи його промови: похвальну – Бусірісу, звинувачувальну – проти Сократа. Дехто ставив питання, чому Ісократ, якщо він шанував свого вчителя, не став відкрито його захищати. Вважають, що через страх розгнівити афінян, які засудили Сократа, Ісократ у зверненні до Полікрата, вказуючи на недоліки в його промовах, не схвалює його позицію. Критика Ісократом промов Полікрата дає уявлення про риторичні прийоми, якими користувалися афінські оратори. Взагалі вибір таких безнадійних сюжетів, як вихваляння міфічного злодія і тирана Бусіріса, який ледве не вбив легендарного героя Геракла, входив до практики античних риторів. Вони байдуже ставилися до суті справи, бо прагнули похизуватися власною винахідливістю. Арістотель засуджував подібну риторичну практику і навіть зауважив, що “соромно мовчати і дозволяти говорити ісократам”.

На відміну від Платона, який багато часу присвятив викриттю софістів, засудженню вправності спритних ораторів, для яких в риториці не існувало моральних принципів, Арістотель (Rhetor. II, 26, 1403a) лише інколи згадує софістику. Для нього софістика – це лише певний

етап розвитку як риторики, так і “всього, що стосується розумової здібності” [1]. Він навіть досліджує досвід софістів з метою пошуку в їх творчості джерел прекрасного, яке може дарувати духовну насолоду. Якщо Платон через підступність певних ораторів вбачав у риторичі лише загрозу для більшості, бо, на їх думку, можна було впливати словом, часто спотворюючи істину, то Арістотель (Rhetor. I, 1, 1355a 15–23) наполягав на корисності ораторського мистецтва саме через те, що своїми засобами риторика спроможна донести істину будь-якій більшості: “Риторика корисна, тому що істина і справедливість по своїй природі сильніше своїх протилежностей, а якщо рішення ухвалюються не належним чином, то істина і справедливість з необхідністю перемагаються своїми протилежностями, що гідне осуду” [1].

Насолода, яку отримує слухач від красномовства, виходить не з чуттєвого задоволення, яке можна отримати від розуміння тонкощів словесної гри, а від задоволення інтелектуальних і пізнавальних потреб особистості. Арістотель звертає увагу на підготовленість слухача щодо розуміння риторичних послань і наголошує, що слухач для оратора є мірою його мови, що кожний виступ має бути зорієнтований на конкретного слухача. Щодо загальної оцінки місця риторики в житті і політиці, то Арістотель є послідовником Платона. Він зазначає, що якби люди сприймали все через розум, не піддавалися емоціям і настроям, не шукали б чуттєвого задоволення в зовнішній красі красномовства, то і риторика була б непотрібна. Але все не так, тому риторику необхідно підпорядкувати певним принципам.

Арістотель (Rhetor. I, 1, 1354a, 1–13) наближає риторику до діалектики, він зазначає, що “риторика – мистецтво, що відповідає діалектиці, оскільки обидві вони стосуються таких предметів, знайомство з якими деяким чином вважається загальним надбанням усіх і кожного і які не відносяться до галузі якоїсь окремої науки” [1]. В риторичі він головним визначає вчення про докази, способи переконання. Головним завданням навчання оратора вважав надання йому знань, необхідних для складання переконливих умовиводів. Арістотель (Rhetor. I, 1, 1355b, 10) наголошує, що справа риторики – “не переконувати, а в кожному окремому випадку знаходити способи переконання” [1]. Найважливішою складовою переконливості промови він (Rhetor. I, 1, 1355a, 5–15) вважає ентимему, яка не має характеру примусовості: “...Спосіб переконання є певного роду доказ..., риторичний же доказ є ентимема...” [1]. Другим вагомим методом переконання миститель вважає наведення або приклад. Він зазначає, що промови, які “насичені прикладами, не менш переконливі, але більше враження справляють промови, багаті на ентимеми”.

Арістотель (Rhetor. I, 3, 1358b, 8–12) виділяє три роди промов: дорадчі, епідейктичні і судові. “Справа промов дорадчих – схилити або відхилити, тому що як люди, яким доводиться радитися в приватному житті, так і оратори, які виголошують промови публічно, роблять одне з двох. Що ж стосується судових промов, то їх справа – звинувачувати або виправдовувати, тому що ті, хто судиться, завжди роблять неодмінно щось одне з двох. Справа епідейктичної промови – хвалити чи ганьбити” [1]. У кожного роду промов є своя мета, зазначає Арістотель. Так, у дорадчих промовах це “користь і шкода”, в епідейктичних промовах – “прекрасне і бридке”, в судових – “справедливе і несправедливе”. Арістотель розрізняє роди промов і за часовим виміром. В промовах дорадчих йдеться про майбутнє, в судових промовах розглядаються події, що вже відбулися, для епідейктичного оратора головним є даний час. Кожному роду промов Арістотель приділяє в “Риторичі” певну увагу, звертаючи погляд на особливості їх мовлення, специфічні цілі, при цьому наголошує пріоритет моральності для всіх родів промов.

Також він (Rhetor. I, 9, 1368a 26–33) пропонує ораторам багато нового в техніці риторики незалежно від роду промови. “Взагалі з прийомів, які однаково належать усім, перебільшення всього більш підходить до промов епідейктичних, тому що оратор має справу з діяннями, визнаними за незаперечний факт; йому залишилось тільки наділити їх величчю і красою. Що стосується прикладів, то вони найбільш підходять до промов дорадчих, тому що ми вимовляємо судження про майбутнє, робимо припущення на основі минулого. Ентимеми, навпаки, [найбільш придатні] для промов судових, тому що минуле, внаслідок своєї неясності, особливо потребує зазначення причини і доказу” [1]. З прийомів переконання Арістотель (Rhetor. I, 15, 1375b 27–28) ще виділяє свідчення, які є доречними в судових промовах. Він розділяє їх на нові й давні. Під “новими” розуміє звичайних свідків у суді, а під “давніми” – “вироки поетів та інших славних мужів, вироків, які користуються загальною популярністю” [1]. Поетичне слово так само стає аргументом, як і прислів’я, набуваючи значення “свідчення”. Часто цей топ використовується при створенні ампліфікації, коли не вистачає фактів для створення ентимеми, то навантаження здійснюється за рахунок збільшення обсягу сказаного за допомогою цитування попередників. Для судового і політичного красномовства, де необхідно вправно полемізувати з противником, переконливо спростовувати його аргументи, кращим засобом, на думку Арістотеля, є ентимема. Ентимеми для судового красномовства Арістотель (Rhetor. II, 22 1396b 23–28) поділяє на два види: одні “показові”, які показують на

те, що щось існує, або не існує, інші – “викривальні”. Вони розрізняються між собою так само, як у діалектиці розрізняються доказ і силогізм. “Показова” ентимема є силогізм, який побудований виходячи з засновків, які визнає супротивник, а “викривальна” ентимема є силогізм із засновками, які не визнає супротивник [1].

Арістотель приділяє увагу і психології слухача, розглядає такі прийоми красномовства, які ними краще сприймаються. Він звертає увагу на те, що слухачі схвально сприймають в промові те, що раніше вони вже визнали своїм. Він пояснює, як скористатися в риторичній практиці цією властивістю сприйняття. Аналізуючи композицію промов, Арістотель виходить перш за все з психології сприйняття. Так, у вступі, якому він надає особливого значення, необхідно привернути слухача до засвоєння думки, показати себе як людину, яка варта довіри, бо так краще слухають і довіряють. Він говорить (Rhetor. III, 14, 1415b 7), що люди бувають “уважні до предметів визначних або тих, що їх стосуються, або дивних, або приємних; тому необхідно нав'язати, що мова йде про щось у цьому роді” [1]. В основному розділі розміщуються засоби переконання, які Арістотель поділяє на три види: логічні, моральні, емоційні. Останні розглядаються в другій книзі “Риторики”, де він зосереджується на поясненні природи різних афективних станів людини, таких як ненависть і страх, гнів і заздрість, сором і співчуття тощо. Він вказує (Rhetor. II, 8, 1386a 28–29), яким чином оратор може викликати подібні почуття у слухачів, як наприклад, “ми відчуваємо співчуття до людей, коли з ними трапляється все те, чого ми боїмося для самих себе” [1].

В цих роздумах Арістотеля продовжується сократівсько-платонівська лінія в античній риторичній. Так, у “Федрі” Платона (Phaedr. 271c-e) зустрічаємо сократівські міркування щодо розуміння тонкощів людської душі: “Оскільки сила промови полягає у впливові на душу, тому, хто збирається стати оратором, необхідно знати, скільки видів має душа...”. Оратор має розуміти, перед якими слухачами які види промов краще говорити – “стислу промову, або жалісливу, або ж запальну...” [8]. Арістотель в “Риторичній” пропонує певну класифікацію слухачів, що мало б допомогти ораторам у роботі над промовою.

Важливою складовою успішного виступу, за Арістотелем (Rhetor. III, 8, 1408b 2), є не лише змістовна наповненість, але й мовна досконалість промови. Майстерне володіння оратором риторичними прийомами, серед яких він виділяє метафору як риторичний троп і період як риторичну фігуру, котрі особливо ефективні, є запорукою ораторської переконливості. В метафорі є певна загадка, що викликає зацікавленість слухача, який отримує насолоду від її розгадки. Періодичне ж мовлення є ритмічним. “Все, що позбавлене ритму, – вказує

Арістотель, – позбавлене межі..., бо все, що позбавлене межі, неприємне і незрозуміле” [1]. Арістотель звернув увагу і на стиль виступу, наполягав на відмінності художньо-поетичного і публіцистичного мислення, радив використовувати зрозумілі для слухача слова. Критикуючи стилістичний досвід софістів, Арістотель через чисельні приклади з їх творів, говорить про “холодність” їх мови. “Холодність” стилю софістів, його неприродність, надуманість, важкість, недоречність він протиставляє стилістичній ясності і доцільності, яка має зробити промову переконливою.

Арістотель прагнув розкрити інтелектуальний заряд риторики, показував її естетичний і етичний потенціал. У своїх працях мислитель доводив, що сила і привабливість риторики не в її утилітарному призначенні, а в задоволенні, яке отримується від знання. При цьому Арістотель доповнює вчення свого вчителя висновками про значущість інтелектуального потенціалу риторики, який посилюється відчуттям насолоди, отриманим в процесі задоволення пізнавального інтересу.

Висновки. Отже, незважаючи на певні розбіжності в розумінні сутності і призначенні риторики, класики античної філософії одностайні в визначенні деяких правил риторичного агону: а) головним є слухач, оскільки він визначає переможця, тому треба використовувати такі прийоми, які краще ним сприймаються; б) знаряддя ратора не може суперечити етичним принципам; в) риторика має бути корисною, оскільки істина і справедливість сильніше за свої протилежності.

Література

1. Аристотель. Риторика [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.e-reading.biz/chapter.php/71986/16/Aristotel%27_-_Ritorika.html
2. Аристотель. Сочинения : в 4 т. – Т. 1. – М. : Мысль, 1976. – 550 с.
3. Диалоги Платона. Горгий [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psylib.org.ua/books/plato01/16gorgi.htm>
4. Диалоги Платона. Пир [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psylib.org.ua/books/plato01/20pir.htm>
5. Диалоги Платона. Протагор [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psylib.org.ua/books/plato01/15prota.htm>
6. Диалоги Платона. Софист [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psylib.org.ua/books/plato01/23sofis.htm>
7. Диалоги Платона. Теэтет [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psylib.org.ua/books/plato01/22teate.htm>
8. Диалоги Платона. Федр [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psylib.org.ua/books/plato01/21fedr.htm>
9. Лосев А. Ф. История античной эстетики. (Т. 4). Аристотель и поздняя классика. – М. : Искусство, 1975. – 776 с.
10. Миллер Т. А. Основные этапы изучения “Поэтики” Аристотеля // Аристотель и античная литература. – М. : Наука, 1978. – С. 5–106.

Отримано 30.01.2013

Summary

Vasyurina Alla. *The art of rhetoric in the writings of Plato and Aristotle.*

The article traces the evolution of attitudes of Greek thinkers from Plato to Aristotle to the place and purpose of rhetoric. Analysis of the main provisions of the rhetoric of prominent Greek philosophers opens new perspectives for rethinking and further study of classical theories.

Keywords: *rhetoric, speaker, thinking, judicial speech, beliefs, sophistry.*

УДК 21:14

Тетяна ГАВРИЛЮК

КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДИНИ В ПРОТЕСТАНТИЗМІ XX СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена аналізу основних положень протестантської антропології XX століття. Показано, що характерною рисою протестантської антропології цього періоду є спроба розкрити божественну сутність людини у її співвідношенні із світом даності. Заданий вектор уявлень про людину був відображенням загальної соціокультурної антропологічної кризи.

Ключові слова: *антропология, протестантизм, Бог, трансценденція, христология.*

Постановка проблеми. Характерною рисою протестантської теології XX століття є поворот до антропології, формування антропологічно орієнтованого богослов'я. Причиною тому слугують соціальні процеси та загальні тенденції філософської думки того часу. Відмежування релігії від держави, зведення релігії до особистої справи людини зумовлюють необхідність осмислення людини як істоти яка трансцендує до надприродного. Визначальним у осмисленні надприродного, Бога, як у філософії, так і у богослов'ї тепер є не космологія а екзистенція, людський досвід існування. В цьому ключі і сотеріологічна проблематика набуває індивідуалістичного забарвлення. Так, проблеми гріха, свободи волі та благодаті осмислюються в контексті буття окремої людини. Уже в XX столітті даний вектор розвитку протестантської теології підлягав критиці. Тому формування протестантської антропології здійснювалось у декількох напрямках. Дослідження основних тенденцій протестантської антропології XX століття є наразі актуальним, оскільки може надати новий напрямок пошуків виходу з антропологічної кризи сучасності.

Вчення про істинну сутність людини постає однією із актуальних проблем теологів та релігійних філософів XX століття. В роботах К. Барта, Р. Бультмана, Р. Нібура, Е. Бруннера, Ф. Гогартена, П. Тілліха, В. Панненберга та інших здійснюється спроба виведення характерних